

BILIM SO‘ZINING SINONIMIK QATORI VA U BILAN BOG‘LIQ MAQOLLARNING SEMANTIK TAHLILI (INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARI MISOLIDA)

Qodiraliyeva Durdonaxon

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti

Assistent-o‘qituvchisi Toshkent, O‘zbekiston

dkadir0810@gmail.com

Til – bu nafaqat muloqot vositasi, balki xalqning dunyoqarashi, tafakkuri, madaniyati va qadriyatlarini ifoda etuvchi hodisadir. Har bir xalq o‘z tafakkuri davomida hayotiy tajribasini til orqali ifodalaydi va bu jarayon ko‘pincha xalq og‘zaki ijodida, ayniqsa, maqollarda yaqqol namoyon bo‘ladi. Maqollar xalq tafakkurining qisqa, lekin chuqur ma’noga ega bo‘lgan timsollaridir. Aynan shu sababli, ular tilshunoslikda semantik, stilistik va lingvomadaniy tadqiqotlar uchun muhim manba bo‘lib xizmat qiladi (Muminov, 2020; Karimov, 2018).

Maqollar orqali ijtimoiy qadriyatlar, axloqiy me‘yorlar, shuningdek, bilimga bo‘lgan munosabat aks ettiriladi. Bilim insoniyat taraqqiyotining negizlaridan biri bo‘lib, u har bir madaniyatda o‘ziga xos tarzda qabul qilinadi va ifodalanadi. Shu nuqtai nazardan, ingliz va o‘zbek tillarida "bilim" konsepti bilan bog‘liq bo‘lgan maqollarni o‘rganish, bu so‘zning sinonimik qatorini tahlil qilish va ularning semantik xususiyatlarini aniqlash muhim ilmiy vazifa sanaladi.

O‘zbek tilida “bilim” tushunchasi ko‘plab so‘zlar orqali ifodalanadi. Ularning orasida “aql”, “ilm”, “idrok”, “donolik”, “fahm”, “farosat”, “ma’rifat” kabi sinonimik birliklar bor. Bu birliklar har doim bir-birining to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘rnini bosa olmaydi. Masalan, “ilm” so‘zi ko‘proq diniy, ma’rifiy konnotatsiyaga ega bo‘lib, qadimiy islomiy ta’limotlar bilan bog‘liq. “Aql” esa har kungi hayotda muhim qarorlar qabul qilishda zarur bo‘lgan tafakkur kuchini anglatadi. Maqollarda bu so‘zlar turli vazifalarni bajaradi: “Aqlsiz bosh egasiga dushman”, “Ilm – nurning kaliti”, “Dono do‘st boshga g‘am solmas” kabi maqollar buni yaqqol tasdiqlaydi (Abduazizov, 2017; Muminov, 2020).

Ingliz tilida esa “knowledge” konseptiga yaqin sinonimlar quyidagilar: knowledge, wisdom, intelligence, insight, understanding, learning, erudition, scholarship. Bu so‘zlarning har biri alohida semantik yuklamaga ega. Knowledge – faktlar va axborotlar majmuasi, wisdom – hayotiy tajribaga asoslangan donolik, intelligence – aqliy salohiyat, insight – ichki sezgi yoki chuqur tushunish, learning – o‘rganish jarayoni, erudition – keng bilimlilik, scholarship – ilmiy bilimlar majmuasi. Ingliz maqollarida bu so‘zlar turli obrazlarda namoyon bo‘ladi: “Knowledge is power”, “A little knowledge is a dangerous thing”, “Wisdom comes with age”, “Empty vessels make the most noise”, “Ignorance is the night of the mind” (Oxford Dictionary of English Proverbs, 2008; Cambridge Idioms Dictionary, 2005; Crystal, 2003).

O'zbek tilida bilimga oid maqollar ko'proq axloqiy-ma'rifiy ma'nolarni o'z ichiga oladi. Ilm, aql va farosat orqali inson kamolotga erishadi, jamiyatda hurmat topadi. Maqollarda bilimli kishi "nurli yo'lga kirgan", "odam bo'lgan", "ko'zi ochilgan" inson sifatida talqin etiladi: "Ilm o'rgan, u seni odam qiladi", "Bilimdon o'rtoqlikda bilinadi", "O'qigan – o'zini oqlagan". Bu maqollar orqali xalq ilmga, o'qishga, tafakkurga katta e'tibor bergani seziladi. Ayniqsa, ilm bilan bog'liq obrazlar – nur, kalit, yo'l, ziynat kabi metaforalar orqali bu tushuncha chuqur poetik talqinga ega bo'lgan (Yusupova, 2021).

Ingliz tilida esa bilim konsepti ko'proq kuch, erkinlik, salohiyat va muvaffaqiyatga olib boruvchi vosita sifatida tushuniladi. Bu holat "Knowledge is power" maqolida to'liq ifodalangan. Shuningdek, "He who opens a school door, closes a prison" (Victor Hugo) maqolida bilimning ijtimoiy ahamiyati, ya'ni jinoyatchilik va jaholatdan qutulishdagi roli ifodalangan. Bu maqollar bilimning amaliy va pragmatik ahamiyatini ko'rsatadi (Lakoff & Johnson, 1980; McArthur, 1992).

Lakoff va Johnson tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasiga (1980) ko'ra, bilim abstrakt tushuncha bo'lib, uni anglash uchun odamlar uni konkret dan olingan obrazlar orqali ifodalaydi. O'zbek maqollarida bu ko'pincha "nur", "yo'l", "kalit", "ziynat", "oyina" obrazlari bilan tasvirlanadi. Masalan, "Ilm – nurning kaliti", "Aql – boshga ziynat", "Ilm – yo'lehi yulduz". Ingliz tilida ham shunga o'xshash obrazlar mavjud: "Knowledge lights the path", "Wisdom is the light in the darkness", "Learning opens the mind" (Lakoff & Johnson, 1980; Kövecses, 2005).

Ikki tildagi maqollarni solishtirish orqali shuni kuzatish mumkinki, bilim tushunchasi madaniy xususiyatlarga ko'ra har xil metaforik ifoda topgan. O'zbek tilida ilm din, axloq va jamiyat bilan chambarchas bog'liq bo'lsa, ingliz tilida bilim ko'proq individual erkinlik, ijodkorlik va mustaqillik timsoli sifatida qaraladi. Bu tafovutlar til va madaniyatning o'zaro ta'sirida yuzaga keladi (Sharifov, 2021; Wierzbicka, 1997).

Yana bir muhim jihat shundaki, bilimsizlik yoki johillik tushunchasi ham har ikki tilda maqollarda keskin salbiy baholanadi. O'zbek maqollarida johil inson hayotda yo'lini topolmaydi, salbiy oqibatlarga olib keladi: "Nodon bilan so'zlashma, aqlingni yeb qo'yar", "Johil boshi baloga yo'ldosh". Ingliz maqollarida ham xuddi shunday: "Ignorance is bliss" – go'yoki ba'zan johillik yaxshi deb ko'rsatilsa ham, bu ibora ko'proq kinoyali ma'noga ega; "Empty vessels make the most noise" – bilimsizlar ko'p gapiradi, ammo mazmun yo'q (Crystal, 2003; Allan, 2007).

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, "bilim" so'zining sinonimik qatori o'zbek va ingliz tillarida boy va rang-barang. Ularning semantik tahlili maqollar orqali xalqning bilimga bo'lgan munosabatini, qadriyatlarini va madaniy tafakkurini ochib beradi. Til vositasida xalqning bilimga bo'lgan ehtiyoji, uni qadrlash darajasi, bilimli shaxs obraziga bergan bahosi ifodalanadi. Ingliz va o'zbek maqollarida bilim tushunchasi umumiy jihatdan musbat talqin qilinsa-da, ularning stilistik va metaforik ifodalanishida madaniyatga xos farqlar mavjud. Ushbu farqlarni o'rganish tilshunoslikda lingvomadaniy, konseptual va semantik yondashuvlarni boyitadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduazizov, A. (2017). Tilshunoslikka kirish. Toshkent: TDPU.
2. Allan, K. (2007). Pragmatics and Non-literal Meaning. Oxford University Press.
3. Cambridge International Dictionary of Idioms. (2005). Cambridge University Press.
4. Crystal, D. (2003). The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press.
5. Karimov, A. (2018). “Maqollar semantikasi va ularning tarjimada ifodalanishi”. Til va adabiyot ta’limi, 4(10), 45–50.
6. Kövecses, Z. (2005). Metaphor in Culture: Universality and Variation. Oxford University Press.
7. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By. University of Chicago Press.
8. McArthur, T. (1992). The Oxford Companion to the English Language. Oxford University Press.
9. Muminov, X. (2020). O‘zbek maqollarining lingvokulturologik talqini. Toshkent: Fan nashriyoti.
10. Oxford Dictionary of English Proverbs. (2008). Oxford University Press.
11. Sharifov, A. (2021). “Lingvomadaniyatshunoslikda konsept tahlilining metodik asoslari”. Filologiya fanlari, 3(14), 52–58.
12. Wierzbicka, A. (1997). Understanding Cultures through Their Key Words. Oxford University Press.
13. Yusupova, G. (2021). “O‘zbek maqollarining semantik tahlili va ularning tarjima muammolari”. Filologiya masalalari, 2(12), 33–39.